

УДК 338.33:332122

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ
ЕКОНОМІКИ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ
УКРАЇНИ: ПРІОРИТЕТИ ТА ОРІЄНТИРИ****Орловська Ю.В., д.е.н.
Літовченко С.В.***Придніпровська державна академія будівництва та архітектури*

В статті аналізуються передумови та характерні риси структурної політики економіки України та галузевої структури її регіонів. Автори підкреслюють деформовану національну структуру виробництва з переважним розвитком промисловості, концентрація якої є виключно непропорційною та зосереджується в деяких регіонах центру та сходу країни. В статті доводиться, що найголовнішим чинником, що спричиняє негативні тенденції в галузевій структурі економік старопромислових регіонів, слід вважати низьку інноваційну активність в цілому та її суттєві перекося в регіональному розрізі. Виокремлено основні проблеми структурної політики старопромислових регіонів України. Запропоновані підходи до формування ефективної галузевої структури старопромислових регіонів України. Доводиться необхідність поєднання механізмів оптимізації наявної структури економіки з інструментами, які забезпечують формування складових економіки, заснованої на знаннях, а також циркулярної економіки. Орієнтирами трансформації галузевої структури економіки старопромислових регіонів запропоновано вважати світові тенденції розвитку галузей спеціалізації регіону, тенденції розвитку цих галузей в Україні, перспективи зростання конкурентоспроможності, обґрунтована оцінка поточного стану та перспектив розвитку ключових галузей економіки регіону.

Ключові слова: структура економіки, галузі економіки, старопромисловий регіон, конкурентоспроможність, інноваційна активність, трансформації.

UDC 338.33:332122

**TRANSFORMATION IN THE ECONOMIC BRANCH
STRUCTURE IN THE OLD-INDUSTRY REGIONS
OF UKRAINE: PRIORITIES AND LANDMARKS****Orlovska Iu., Dr. of Econ.Sc.
Litovchenko S.***Prydniprovskaya State Academy of Civil Engineering and Architecture*

The conditions and characteristics of economic branch structure in Ukraine and its regions are analyzed in the article. The authors emphasize on misshapen national structure of production with industrial development imperative. Industrial branches are

concentrated disproportionately; they are centralized mainly in particular regions on the Center and East of Ukraine. It is proved that the most important factors which make the strong negative impacts on economic branch structure in old-industry regions are: low innovation activity in the hole and its distortion through Ukrainian regions. The main problems of structure policy in Ukrainian old-industry regions have been found out. The approaches to formation the effective branch structure in the Ukrainian old-industry regions have been suggested. The necessity of combination the mechanisms of economic branch structure optimization with the tools of providing the elements of knowledge economy, as well as circularity economy, have been proved. The authors believe that main landmarks of transformation in the economic branch structure in the old-industry regions should be: global tendency of development the economic branches which are core industries in regional economy, Ukrainian tendency of these branches' development, perspectives of competitiveness increasing, well-grounded estimations of current state and development perspectives of future core economic branches in old-industry regions.

Keywords: economic structure, branches of economy, old-industry region, competitiveness, innovative activity, transformations.

Актуальність теми дослідження пов'язана із об'єктивним характером збільшення відокремленості економіки кожного з регіонів в контексті стратегії децентралізації, а тому і з необхідністю регулювання розвитку галузей економіки регіону як елементів цілісної системи. У структурі регіональної економіки слід не просто виділити галузі спеціалізації, які надають вирішальний вплив на склад, темпи і масштаби розвитку допоміжних галузей і об'єктів виробничої інфраструктури, а й цілеспрямовано формувати нову, перспективну структуру. Важливим є розуміння того, що чим сильнішими є виробничі зв'язки між підприємствами, розташованими в одному регіоні, тим масштабніше проявляються мультиплікаційні ефекти. Розвиток сфери виробництва безпосередньо впливає на діяльність об'єктів невиробничої сфери, розташованих на території регіону; відповідно, збільшення попиту на кінцеву продукцію галузей призводить до відповідної зміни випуску не тільки проміжної продукції підприємств регіону, а й до зростання виробництва споживчої продукції і зростання навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури. Тому розвиток економіки регіону має відбуватися комплексно, з урахуванням як виробничих, так і невиробничих зв'язків між її галузями і особливої важливості цей

принцип набуває для старопромислових регіонів (СПР), специфічні аспекти розвитку яких проявляються в суттєвих перекосах структури економіки, відносному занепаді інфраструктурних, соціальних, інноваційнонасичених видів економічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці галузевої структури економіки регіонів, структурних зрушень та їхньої динаміки присвячені праці таких сучасних вітчизняних та закордонних вчених, як А. Голіков, О. Гранберг, М. Долішній, С. Єрохін, Б. Кваснюк, М. Кизим, П. Кларк, О. Осауленко, В. Пила, А. Семенов, Д. Стеченко, Л. Чернюк та інші. Автори сходяться на думці, що для структурної перебудови необхідний перехід економіки на якісно інший рівень індустріального розвитку на базі активного впровадження нових прогресивних технологій у перспективних галузях економіки, властивих для конкретних регіонів. Разом з тим, питання формування пріоритетів такої структурної трансформації для старопромислових регіонів України потребують додаткового дослідження.

Метою роботи є виявлення й систематизація накопичених проблем структурної політики старопромислових регіонів України та обґрунтування пріоритетів й орієнтирів трансформації галузевої структури цих регіонів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Економічна політика активних структурних зрушень в регіонах, що традиційно мають назву старопромислових, має здійснювати позитивний вплив на ефективність як локального, так і загальнонаціонального суспільного відтворення, сприяти подоланню накопичених руйнівних процесів в економіці та її інноваційного відставання, зміцнити існуючі конкурентні переваги та створити нові, підвищити соціально-економічну ефективність виробництв та мотивувати реновацію технологій та ревіталізацію територій.

Відомо, що Україна успадкувала від колишнього СРСР деформовану структуру виробництва з переважним розвитком важкої промисловості, концентрація якої є виключно непропорційною та зосереджується в регіонах центру та сходу країни. Деформація та вузька спеціалізація регіональних економік й досі в більшості галузей супроводжується низьким технічним рівнем виробництва та витратним характером останнього, що призводить до високого рівня виробничого

ресурсоспоживання, зростання цін, зменшення конкурентоспроможності регіонального та національного продукту. Також не витримується вимога соціальної ефективності розвитку, яка є кінцевою метою функціонування та відтворення сукупного капіталу регіональної економіки. Розглядаючи цей важливий аспект, Г.І. Ярмолик [1] зазначає, що ефективна структурна перебудова дасть змогу одержати такі соціальні наслідки, як зменшення безробіття та збільшення кількості нових робочих місць; зниження рівня споживчих цін; покращання життєвого рівня населення, умов праці та побуту; покращання стану навколишнього середовища.

Найголовнішим чинником, що спричиняє негативні тенденції в галузевій структурі регіональних економік, а особливо економік старопромислових регіонів, слід вважати низьку інноваційну активність в цілому та її суттєві перекося в регіональному розрізі. Проведений нами аналіз інноваційної активності у старопромислових регіонах України [2] виявив значні диспропорції та нерівномірність інноваційної активності у різних регіонах; інноваційна активність непослідовна, хаотична, динаміка має стрибкоподібний характер. Причому за інноваційною активністю старопромислові регіони (СПР) поділилися на дві групи: СПР-лідери (Дніпропетровська, Запорізька та Харківська області) та СПР з низькою інноваційною активністю (Донецька та Луганська області). Причому на фоні того, що динаміка інноваційної активності в обох групах має стрибкоподібний, різкий характер, вона проявляється дещо по-різному в цих групах: якщо в СПР першої групи з 2010 р. після різкого зростання показників такі позитивні тенденції закріпилися і в подальшому розвиток був достатньо поступовим та послідовним, то у регіонах другої групи будь-які значні зміни активності не «закріплюються» і супроводжуються подальшими протилежними різкими стрибками. Очевидно, що у майбутній період відродження територіальної цілісності Донецької та Луганської областей інноваційна активність як результат структурної політики в цих регіонах також може носити стрибкоподібний характер, що має бути враховано вже зараз при розробці їхньої політики формування галузевої структури економіки.

Результати досліджень вітчизняних науковців [1; 3; 5; 6; 8; 11; 12], а також власні спостереження та оцінки дають можливість виокремити

основні недоліки структурної політики, що відбувалася в старопромислових регіонах України до цього часу та на виправлення яких має бути спрямована інноваційна політика трансформації галузевої структури (рис. 1).

Так, вченими зазначається, що в попередні роки в економіці як країни, так і регіонів, структурні перетворення відбувались переважно стихійно, під впливом зовнішніх чинників, за відсутності єдиної стратегії, а за умов послаблення інвестиційної та інноваційної активності в старопромислових регіонах заходи з реструктуризації економіки не призвели до такої модернізації виробництва, яка б забезпечувала конкурентоспроможність на всіх технологічних стадіях виробництва та стадіях життєвого циклу продукції (вимоги ефективності в практиці сучасної «циркулярної економіки»).

Наступний блок проблем, що накопичені в структурній політиці, включає проблему вичерпання поточних конкурентних переваг галузей економіки регіонів, орієнтованих на зовнішній попит, унаслідок подорожчання імпортованих енергоресурсів; проблему недостатнього рівня використання інноваційного потенціалу як головного чинника адаптаційних можливостей економіки та зміцнення конкурентоспроможності; проблему відсутності ефективних механізмів перерозподілу капіталу від традиційних до науко- та технологічностіких секторів економіки.

Рис. 1. Основні проблеми структурної політики старопромислових регіонів України

Розроблено авторами

Як справедливо зазначає Федосєєва О.В. [3], реалії сьогодення зумовлюють необхідність поєднання в довгостроковому періоді механізмів оптимізації наявної структури економіки з інструментами, які забезпечують формування складових економіки, заснованої на знаннях. В цьому контексті однією з характеристик структурних процесів в економіці регіонів є надзвичайно низькі темпи зростання питомої ваги обробної промисловості у валовій доданій вартості, що є наслідком, насамперед, структурних зрушень, які відбуваються безпосередньо всередині самої обробної промисловості на користь виробництв із низькою часткою доданої вартості. В цілому можна стверджувати, що тенденції структурної динаміки економіки загострюють суперечності між індустріальною складовою та вимогами розвитку економіки, заснованої на знаннях, формують довгострокові загрози та обмеження для зміцнення конкурентоспроможності регіонів.

Таким чином, слід казати про структурну недосконалість економіки регіонів, яка зумовлює значне зниження її конкурентоспроможності, прискорене нівелюванням цінових переваг через зовнішні, в тому числі енергетичні, цінові «шоки». Усе це потребує цілеспрямованих дій щодо структурної перебудови як національної, так і регіональної економіки та зміцнення інвестиційно-інноваційних чинників економічного розвитку шляхом проведення активної державної політики, що сприяла б вирішенню проблеми створення конкурентних переваг і підвищенню ефективності економічної системи. Існує нагальна потреба спрямування економічної політики на формування механізмів накопичення капіталу та створення умов для зростання інноваційної активності в перспективних, з точки зору стратегічних економічних інтересів, напрямках економічної діяльності і в першу чергу такої політики потребують старопромислові регіони України.

Необхідна послідовна структурно-інноваційна та науково-технологічна політика трансформації структури економіки в регіонах, зорієнтована на реалізацію існуючих та створення нових динамічних конкурентних переваг в *традиційних та нових* перспективних галузях, яка спроможна послідовно поширювати імпульси зростання в суміжні сектори економіки, забезпечити стійкість регіональних економічних систем, прискорення паритетної інтеграції в сучасну світогосподарську систему, зокрема створення реальних передумов для інтеграції до ЄС.

Адже, за влучним висловлюванням Федосєєва О.В. [3], хоча інноваційні зміни в економіці порушують рівновагу через викликані ними структурні зрушення, вони створюють внутрішню енергію зростання й можливості переходу системи в нову якість, значно підвищуючи її конкурентоспроможність.

Комплексний підхід до розробки стратегії й тактики таких змін має бути спрямованим на зростання конкурентоспроможності продукції, галузі, країни, в тому числі міжнародної конкурентоспроможності, має суттєво зменшувати впливу на країну можливих негативних зовнішніх кризових процесів, а тому цей підхід має спиратися на обґрунтовану систему пріоритетів та орієнтирів структурної перебудови економіки старопромислових регіонів та механізмів їхньої імплементації.

Успішне проведення структурних перетворень територіальної суспільної системи значною мірою залежить від правильності вибору пріоритетних напрямів. Вибір пріоритетів при структуруванні економіки окремих регіонів повинен відповідати таким вимогам: усебічне врахування економічних, екологічних, соціально-демографічних умов і факторів території; найбільш повне та ефективне використання існуючої в регіоні ресурсної бази; впровадження технологій, що відповідають сучасним світовим стандартам; розширення економічної самостійності регіону; формування конкурентного середовища, ринкової інфраструктури та ринкових механізмів саморегулювання економічних процесів; формування та накопичення інвестиційного потенціалу.

В свою чергу важливим орієнтиром структурної перебудови економіки є розвиток виробництв, які орієнтуються на місцеві ресурси або ж використовують у своїй діяльності вторинну сировину. Для регіональної економіки вкрай важливо здійснити стратегію ресурсозбереження, яка, з одного боку, забезпечує скорочення питомого витрачання природної сировини на одиницю кінцевої продукції, а з іншого – зменшує негативне навантаження на навколишнє середовище. Питоме витрачання сировинних ресурсів суттєво зменшується при застосуванні на практиці стратегії циркулярної економіки, яка останнім часом визнана основною стратегією економічного зростання в країнах ЄС. Ця стратегія реалізується за рахунок максимально замкнених життєвих циклів продуктів, коли після завершення одного

життєвого циклу продукт повністю або частково потрапляє до повторного споживання. Відповідно, в кожному з регіонів має бути обґрунтованим як перелік таких перспективних продуктів, так і галузей, що виробляють такі продукти. Тобто, має цілеспрямовано формуватися перспективна (оптимальна) галузева структура та політика реновації в старопромислових регіонах. Підходи, принципи та механізми формування перспективної структури економіки регіонів викликають зацікавленість науковців різних країн.

Так, американський дослідник К. Лайонел пропонує [4] формувати галузеву структуру економіки на основі принципу «секторальності» галузей господарювання як інтегральних комплексів галузей. Науковець виділяє чотири рівні формування такої структури економіки. До первинного сектору пропонується включати галузі сільського і лісового господарства, а також галузі, які надають послуги (виробляють продукцію) за фінансової підтримки держави: освіта, охорона здоров'я, оборона, галузі заготовки, торгівлі, геологорозвідки. Вторинний сектор структури К. Лайонелз формує за принципом об'єднання галузей транспорту і транспортних послуг, обробної промисловості, будівництва, рибальства і охоти, будівництва. Третій сектор, на думку американського дослідника, формується з наступних галузей: фінансів, страхової справи, послуг зі зв'язку, а також галузі діяльності держави в соціальній сфері і послуг, пов'язаних з нерухомістю. Четвертий сектор формується з галузей туризму, ділових, інформаційних та операційних послуг, інжинірингу, консалтингу, телекомунікаційної галузь і аерокосмічного зв'язку.

Основні принципи розробки концепції формування галузевої структури регіону пропонують науковці С.В. Доколянц, В.З. Петросянц [5]. Перший принцип полягає в прогнозуванні *перспектив розвитку галузей спеціалізації* регіону (в середньостроковому періоді розвитку економіки регіону). Логіка побудови нової галузевої структури, на думку авторів, повинна базуватися на структурному аналізі поточного стану галузей регіону та прогнозі перспектив їхнього розвитку галузей для розробки політики реформування галузевої структури.

Другий принцип – обрання пріоритетної номенклатури спеціалізації, тобто вибір переліку галузей спеціалізації регіону

виходячи переважно з конкурентних переваг високого порядку: унікальної продукції і технології, висококваліфікованих фахівців, відомої торгової марки продукції, доброї репутації бізнесу тощо (на противагу перевагам низького порядку, які пов'язані з можливістю використання дешевої робочої сили, матеріалів, енергії тощо). Основою стратегії галузевої трансформації регіону має стати загальна реалізація заходів щодо підвищення конкурентоспроможності обраної регіоном пріоритетною номенклатури спеціалізації.

Розглядаючи структуру економіки старопромислових регіонів України, слід зазначити, що галузі економіки регіону на сьогоднішній день структуровані за перевагами низького порядку. При цьому, на думку С.В. Доколянца, переваги низького порядку, володіючи малою стійкістю, нездатні надовго тримати перевагу в конкуренції. Саме тому найбільшій увазі слід приділяти перспективам формування та розвитку в СПР України переваг високого порядку і, відповідних перспективних галузей регіонів. Відповідно, третій принцип полягає у виборі пріоритетної номенклатури спеціалізації для кожної з обґрунтованих перспективних галузей економіки регіону. Сам регіон обирає оптимальну для себе і свого економічного розвитку номенклатуру виробництва в даній галузі, яка економічно ефективна як конкурентна галузь спеціалізації. І нарешті, останній, четвертий базовий принцип полягає в планомірній організації внутрішньовиробничої інфраструктури, заснованої на обраних галузях спеціалізації регіону.

Серед принципів та засобів трансформації регіональної галузевої структури вченими також називаються імперативність інновації (Федулова Л.І., [6]), лібералізація, мінімальне втручання держави (Черевко О.В., [7]), залучення механізмів детенізації бізнес-сектора (Предборський В.А., [8]) тощо.

В своєму дослідженні С.Н. Шманьков зазначає, що регіональна економічна політика повинна *селективно* підтримувати суб'єкти реального сектора економіки, що володіють можливостями прискореного зростання імпортозаміщення в національно значущих масштабах [9]. Автор підкреслює, що комплексним інструментом цієї політики має виступати державна підтримка підприємств відповідного статусу; до її компетенції входить відновлення внутрішньої і міжгалузевої інфраструктурної мережі, модернізація і реновація

технологічних потужностей, інноваційне забезпечення економічного зростання галузевої структури економіки регіону.

Таким чином, створити і, особливо, утримати *довготермінові конкурентні переваги*, а також реалізувати їх можливо лише шляхом впровадження інноваційної моделі розвитку. При цьому інноваційна діяльність має поширюватись особливо у тих регіонах, які потребують реструктуризації традиційних галузей промисловості, з критичним зростанням рівня зношеності основного капіталу та підвищеними ризиками виникнення техногенних катастроф національного масштабу, тобто в старопромислових регіонах (СПР) України.

Пріоритетними напрямками державної підтримки трансформаційних зрушень в галузевій структурі СПР, на нашу думку, мають бути: стимулювання залучення інвестицій у перспективні сектори економіки цих регіонів, які визначають стратегічні пріоритети їхнього розвитку; підтримка малого й середнього бізнесу; сприяння створенню та впровадженню інновацій, включаючи розповсюдження сучасних технологій, у тому числі для зниження ризиків виникнення техногенних катастроф; розвиток туризму та охорона культурної спадщини; формування креативного простору на конкретних територіях і передумов циркулярної економіки в конкретних галузях.

Висновки. Структура вітчизняної економіки в цілому та старопромислових регіонів, зокрема, характеризується високою часткою сировинних галузей промисловості та високою матеріало- та енергомісткістю промислового виробництва. Довготривале використання дешевої робочої сили, енергетичних ресурсів та низьких транспортних витрат не створювало економічних чинників рішучих змін в галузевій структурі економіки регіонів, яка б забезпечувала динамічне зростання конкурентоспроможності економіки в цілому.

Структурна перебудова економіки повинна бути спрямована на наповнення споживчого, виробничого та інвестиційного ринків. Потрібно глибоко вивчати тенденції розвитку сучасної економіки знань, креативної економіки, циркулярної економіки, а також структурні зрушення у світовій економіці, стан і динаміку кон'юнктури на світових ринках. Без спільного бачення центральними та регіональними органами управління та місцевого самоврядування спільних стратегічних цілей, без підвищення ролі місцевих органів у розвитку територій

старопромислових регіонів неможливо забезпечити залучення інвестицій, фінансування інноваційних зрушень в економіці, розвиток малого і середнього бізнесу, досягнути конкурентоспроможності економіки регіонів і держави в цілому. Нова регіональна політика повинна враховувати суть соціально-економічних процесів, які проходять в регіонах України у порівнянні з регіонами країн з економікою, заснованою на знаннях, інноваційності та креативності; суть факторів, що зумовлюють регіональні соціально-економічні зрушення, ця політика повинна також охоплювати питання удосконалення організації місцевого самоврядування, незворотну зміну структури власності і ресурсного потенціалу регіонів, формування ефективних засад трансформації структури їхніх економічних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ярмолик Г.І. Структурна перебудова економіки України та її соціальні наслідки // Lviv Politechnic National Institutional Repository [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>
2. Літовченко С.В. Аналіз та оцінка інноваційної активності у старопромислових регіонах у порівнянні з іншими регіонами України // Економічний простір: Збірник наукових праць. – 2015. - №104. – С. 110 – 126.
3. Федосєєва О.В. Особливості регіональної соціально-економічної політики України в ринкових умовах // Економічний вісник НГУ. – 2009. - №4. – С. 39 – 44.
4. Christopher Laynelz. On the issue of rational formation of a new branch structure of the national economy on an «enlarged integrated industries». American National Journal: America's economy today (development prospects). 2013. P. 14–19.
5. Доколянц, С.В. Новые подходы к формированию отраслевой структуры экономики региона / С.В. Доколянц, В.З. Петросянц // Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов (на правах рукописи). Всероссийский банк авторефератов научных исследований (электронная версия). С. 6–7.
6. Федулова Л. І. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки / Л. І. Федулова, Н. Ю.Буга // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 31–41.
7. Черевко О. В. Управління соціально-економічним розвитком регіону на стратегічних засадах / О. В. Черевко // Економіка та держава. – 2006. – № 9. – С. 57–59.

8. Предборський В. А. Трансформаційні протиріччя у регіональному вимірі як тіньютворюючі фактори розвитку / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – №10 (65). – С. 136–139
9. Шманьков С.Н. Принципы формирования новой отраслевой структуры экономики региона // Вестник ТвГТУ. Серия «Науки об обществе и гуманитарные науки» - 2014. –Выпуск 1. – С. 157 – 163.
10. Антонюк В.С., Капкаева Э.Р. Инициация структурных сдвигов как элемент региональной отраслевой политики // Вестник ЮУрГУ. – 2010. – №20. – Серия «Экономика и менеджмент» - выпуск 14 – С. 4 – 13.
11. Семенов А.Г. Структурно-інноваційна перебудова економіки України: проблеми, перспективи та пріоритети // Економічний вісник НГУ. – 2004. - № 3 – С. 40 – 48.
12. Луцків О.М., Габрель М.С. Особливості та передумови структурної трансформації економіки регіону // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип.23.10. – С. 216 – 222.